

ARAPÇA KUR'AN'IN ESKİ TÜRKÇE TEFSİRİNDEKİ ÇİNCE «PAY-DZI»*

A. N. Samoyloviç

Altın Orda ve Kırım yarlıklarına dair bir çalışmamda “bayza, yarlık” terimleri terkebini dikkatlere sunmuştum.¹ Tarhanlık imtiyazı bahşedilirken kullanılan bu terimlere böyle bir terkipte, Cengiz Han İmparatorluğu ile ona bağlı bölgelerin kuruluşundan (1200-1300’ler) sonraya ait edebî Türk dillerindeki yadigârlarda rastlanır. Bu terkipteki ilk kelime *bayza*, Çince “pay-dzi” veya “itimat belgesi”nin Türkçeleşmiş hâlidir ve şimdiye kadar çok az sayıda Türkçe kaynakta tespit edildi, hatta yalnızca Cuci Ulusu resmî belgelerinde.

Az önce zikredilen, hanlık kitabeti dilindeki bu iki terimli terkiye tesadüfen İslami bir eserde rastladım – bir *Kur’ân* tefsirinde. Tefsir, bir hayli karışık bir dilde yazılmış ve hem eski, 700-1000’lere hem de daha sonraki, 1000-1300’lere ait yadigârlara mahsus unsurları ihtiva eder. Bahsi geçen eserin yalnızca tek bir nüshası vardır. Bu nüshayı A. Z. Validov [Ahmet Zeki Velidi Togan, 1890-1970] Buhara’da bulmuş ve SSCB Bilimler Akademisi Asya Müzesine teslim etmiştir. W. Barthold’un [Wassili, 1869-1930] tasvir ettiği üzere “tefsir” bize; başlangıcı, müellifin adı, yazılma zamanı ve yeri olmadan ulaşmıştır.²

* “Kitayskaya «pay-dzi» v staroturetskom tolkovanii na arabskiy koran”, *Vestnik Naučnogo ob-va tatarovedeniya*, 1930, No. 9-10, 27-28. Çeviride, *Tyurkskoye Yazıkoznaniye. Filologiya. Runika* adlı eserdeki metin esas alınmıştır (Samoyloviç, A. N., haz.: G. F. Blagova ve D. M. Nasilov, Vostochnaya Literatura, RAN, Moskova 2005, 222-223). Türkiye Türkçesine Serdar Karaca tarafından çevrilen söz konusu metindeki köşeli ayrıçlar çevirene aittir.

1 A. N. Samoyloviç, “Neskolko popravok k yarliku Timur-Kutluga” [=Timur Kutluk’un Yarlığına Birkaç Düzeltme], *İzvestiya Rossiyskoy akademi nauk*, ser. 6, 1918, No. 10, 1109-1124.

2 W. Barthold, “Ein Denkmal aus der Zeit der Verbreitung des Islams in Mittelasien”, *Asia Major*, 1925, vol. II, 1-2.

Bu anonim “tefsir”i, İslami Türk edebiyatının en eski yadigârlarından biri sayabiliriz. Bunun 1000'lere ait *ĖutadĖu Bilig*'den bile eski olma ihtimali söz konusudur. Zira eserde, 700-800'lere ait İslam öncesi Türkçe eserlerde karşımıza çıkan ve *ĖutadĖu Bilig*'de göremediğimiz bir dizi kelime mevcuttur. Bununla beraber şüphesiz, “tefsir” sonraki zamanlarda dil açısından, müstensihlerin diline bağlı olarak uyarlamalara maruz kalmıştır. Sonraki zamanlara ait dil tabakalarında bir yandan 1100-1300'lere ait yadigârlara mahsus OĖuz-Kıpçak unsurları karşımıza çıkar, bunları Orta Asya Türk edebiyatı merhalelerinden eski Harezmi devrine dâhil ediyorum. Öbür yandan ise Ön Asya Türkçe unsurlarını (mesela *çelebi* kelimesi ‘efendi’) görürüz, bunların esere nasıl girdiği benim için bir muamma olarak kalmaktadır. Yazma, filigranlı Ceneviz kâğıdındandır.

Orta Asya Türk dili merhalelerinden eski Harezmi devri, 1100-1300'lerdeki³ Cuci Ulusu veya Altın Orda'daki edebî faaliyetle yakından alakalıdır. Bu sebeple tefsirdeki OĖuz-Kıpçak dil unsurlarını (*oram* – ‘sokak’, *yağtı* – ‘parlak’, *başbak* – ‘başmak’ vd.) Altın Orda kitabete dilindeki terim terkiibiyle ilişkilendirmek istiyorum: *bayza* – *yarlık*.

Ėur'ân'ın XIX. suresi “Meryem”in Arapça metninin satır altı tercümesinden (11-16. y.) sonra uzun bir Türkçe yorum metni gelir (16-19. y.) ve bu metnin içinde “Zekeriyyâ ve YaĖyâ Kıssası” (16-17. y.) da vardır. Tefsirin müellifi, Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşmasını anlatırken “ötügler ötündi” ifadesini kullanır. Bu ifadedeki kelimeler, Budist ve Maniheizt muhtevaya sahip eski Türkçe metinlerden ve Karahanlı-Kâşgar devri dilinden bilindiktir. Ve bu ifade Cuci yarlıklarında geçen ve tebaanın hanla temasını belirten terimlerle neredeyse aynıdır: *ötüg* – ‘istek, arz’ ve *ötün*- fiili – ‘istemek, arz etmek’. Müellif Allah'ın Hz. Mûsâ'ya iradesini açıklamasını da yine az öncekilerle aynı eskilikteki terimlerle ifade ediyor: *yarlık* ‘emir’ ve *yarlık*- (fiil) ‘emretmek’.

Müellif, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. YaĖyâ kıssasında, Kudüs'teki dinî “günahlardan arınıklık” müessesesiyle (Ar. *muğarrar*) ilgili açıklamayı sonlandırırken bu müesseseyi, Altın Orda'daki 1200-1300'lere ait sivil tarhanlık müessesesiyle tasavvur ediyor: “Bu muğarrarlığı (günahtan arınıklığı) onlar bayza ve yarlıkla elde ettiler.”.

3 A. N. Samoyloviç, “K istorii literaturnogo sredneaziatsko-turetskogo yazıkı” [= Edebî Orta Asya Türk Dili Tarihi Üzerine], *Mir-Ali-Şir*, Leningrad 1928, 1-23.